

Pap Ildikó Katalin (1977) régész, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a temetkezési szokások és a Karoling- és Árpád-kori településkerámia.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Germánok a szombathelyi Iseumban* (2015/3).

Nemesfémek, ékkövek, fegyverek

Germán temető a Vas megyei Szelesten

Pap Ildikó Katalin

Arról, hogy a mai Vas megye területén a római uralom végeztével is tovább folyt az élet, a közelmúltig viszonylag kevés számú, ám annál jelentékenyebb lelet tanúskodott.¹

A 4. században Savaria városa, Pannonia Prima tartomány székhelye és a hozzá tartozó, részben ellátását biztosító villagazdaságokból és megművelt földekből álló *territorium* még javában virágzott. A század utolsó harmadától kezdődően a ró-

maiak által barbárnak nevezett népek, elsősorban a belső-ázsiai eredetű hunok és germánok (gótok, herulok, szvébek, majd langobardok) kezdtek el a tartomány területére beszivárogni és a következő századok folyamán nagyobb számban beköltözni. Az 5. században a hunok Savaria környékét is uralmuk alá vonták. A városban és környékén számos ok miatt ebben az időszakban és a népvándorláskor későbbi századaiban is számolni kell állandó lakossággal.²

A környék birtokbavételében nagy szerepet játszott a jól kiépített és még a népvándorlás korában is használatban lévő római kori úthálózat; az észak–déli irányú Borostyánkőút és a hajdani római védvonalat, a dunai *limest* a Borostyánkőúttal és Rómával, a birodalom székhelyével összekötő nyugat–keleti irányú távolsági utak. Eddigi ismereteink alapján a megye területén a fontosabb utakat és az azokon futó távolsági kereskedelmet ellenőrző csekély létszámú haderő és az ellátásukat biztosító népesség jelenlétét feltételeztük.

Jelentősen változtatta meg a korszak helyi emlékeiről való ismereteinket az, hogy 2013 nyarán az M86-os út 2. lelőhelyének feltárasakor Szeleste³ határában egy nagy sírszámú kora népvándorláskori temetőre bukkantunk.⁴

A temető előkerülése nem csak Vas megye története szempontjából bír kiemelkedő jelentőséggel. A Kárpát-medence dunántúli tájait birtokba vevő langobardok eddig alig több mint tucatnyi sírmezőjét hozták napvilágra régészeti feltárások.⁵ Temetőik többsége kevés, száz alatti vagy ennél jóval kisebb sírszámú, így a 112 temetkezést rejtő szelestei sírmező a feltárt sírok számában is kiemelkedik. A nagy mennyiségű leletanyag restaurálása még nem fejeződött be, azonban már az előzetes régészeti eredmények alapján felmerül az a lehetőség, hogy a temető az ún. Hegykő-csoport, vagyis a langobard kort közvetlen megelőzően és a langobard korban élő, nem tisztán langobard népesség⁶ hagyatékát rejtette. Ez a kérdés azért is rendkívül izgalmas, mert a temető csontanyagának részletes vizsgálata alapján⁷ a római kori népesség népvándorlás kori továbbélésének kérdéséhez is értékes új adatokat nyerhetünk.

A feltáras során lehetőségünk volt megfigyelni mind a temetkezési szokásokat, mind a sírablások módját, amelyek technikai kivitelezése jelentősen befolyásolta az előkerült leletanyag jellegét. A halottakkal eltemetett tárgyak közül annak ellenére sikerült sokat megmenteni, hogy a sírok négyötödét – a korszakban általános módon – nem sokkal a temetkezést követően

1. kép. Rablott sír (a szerző felvétele)

kirabolták. A rablás elkövetőiként elsőként magukat a langobardokat feltételezhetjük, de a történelmi források szerint 568-ban bekövetkező távozásuk után a Kárpát-medencébe telepedő avarok is kifoszthatták a sírokat. Inkább a langobardokra tereli a gyanút, hogy a szegényes, kevés tárgyi emléket tartalmazó sírokat érintetlenül hagyták, és némely, a nemesfém tárgyak érdekében megbolygatott sírnál jól láthatóan az eltemetéshez közeli időpontban került sor a rablásra. A langobardoknál annyira általános gyakorlat volt a sírrablás, hogy a 643-ban összeállított, jogszokáson alapuló törvénykönyvük (*Edictus Rothari*) is megemlékezett róla, a legsúlyosabb vétkek között sorolva azt fel.

2. kép. Római téglákkal fedett, bolygatott temetkezés (a szerző felvétele)

A temetkezéseket szisztematikusan kifosztó rablók emlékeztetőből vagy felszíni jelekből nemcsak a sírok helyét, hanem az elhunyt nemét is tudhatták, mert – főképp a temető használatát tekintve későbbi, tehát a bolygatás idejéhez közelebb ásott sírok esetében – a rablások egy része láthatólag tudatosan történt. Az esetek nagy részében a még ép, farönkből kivájt vagy deszkákból csapolt, illetve összerótt koporsó fejrészére ástak rá, és azt bezúzva valamilyen hosszú nyelű eszközzel kotorták ki a koporsó üregéből az értékeket. Jónéhány sírban ennek következtében csak a lábszárakat és lábfejeket találtak meg eredeti helyzetben, a halott többi csontja hiányosan és laza összevisszaságban volt szétszórva a koporsó belterében vagy ritkábban a koporsó egyik sarkában (1. kép). Ebből a gyakorlatból és részben a sírrablók felületességéből is fakad, hogy néhány értékes ékszert a sír valamelyik (jellemzően a jobb kézzel végzett kotrásra utaló bal) oldalán, a koporsó fala mellé tapadva találtunk meg.

A rablást megkönnyítette, hogy a temető legkorábbi részén a sírok egy részét a felszínen római téglákkal, *tegulákkal* fedték (2. kép). A szelestei feltárás előtt ezt a gyakorlatot népvándorlás kori sírokon csak igen ritkán sikerült dokumentálni, azonban az ezt megelőző késő római időszakban a tegulával történő sírfedést széles körben alkalmazták. A római alapanyagok a temetkezésekhez való nagyobb mennyiségben történő felhasználása arra utal, hogy az ide temetkező népesség egy, a közelben lévő római kori villa romjait használta anyagnyerő helyként. A langobard sírok egy részében a halott számára négy vagy hat oszlopon nyugvó fászerkezetes sírépítményt, ún. halotti házat emeltek, amely alá koporsóban helyezték el a temetet. A temető egyetlen feltárt négyoszlopos halotti házának bolygatott maradványai alapján az itt nyugvó középkorú nő számára olyan halotti házat emeltek, amelynek faoszlopait a római épületek falfűtéséhez használatos, négyszögletes formájú, belül üreges téglákkal (*tubulusokkal*) erősítették meg. Hasonló sírkialakítást figyeltünk meg Savaria késő római keleti temetőjének egy szintén bolygatott sírja esetében is. Mindez friss régészeti adatokkal erősíti meg azt, amit történelmi források és szórványleletek alapján⁸ eddig is feltételezhettünk: Savaria minden bizonnyal a korai népvándorlás korában is lakott volt.⁹

A temetőt szisztematikusan kifosztók a rablás során egyszerre több sírt is kinyitottak, majd azok betemetésekor nem

ügyeltek arra, hogy a kiemelt csontok és sírmellékletek ugyanabba a gödörbe kerüljenek vissza, ahonnan származnak. Így történhetett meg az, hogy három sírban az ásatási körülmények mellett is jól látható módon koponyatöbbslet volt. Több alkalommal csak a csontok igen kis részét találtuk meg, illetve az is előfordult, hogy gyermeksírban nyilvánvalóan felnőttöz tartozó vázcsontokat is találtunk. Az egyszerre folyó sírrablásokot szépen példázza, hogy az egyik idősebb férfi sírjában a bolygatott csontok között egy fiatal nő koponyáját is megtaláltuk. Ebből a csontok mosása során egy ékköberakásos korongfibula került elő, amelyet a fiatal nő sírjának kirablásakor véletlenül kotorhattak a koponya üregébe, és ezzel együtt került az egyidejűleg nyitva lévő férfisírba (3. kép).

A szabad és módosabb langobard nők felsőtestükön egy pár kerek, vörös ékköberakásos korongot vagy stilizált sást formá-

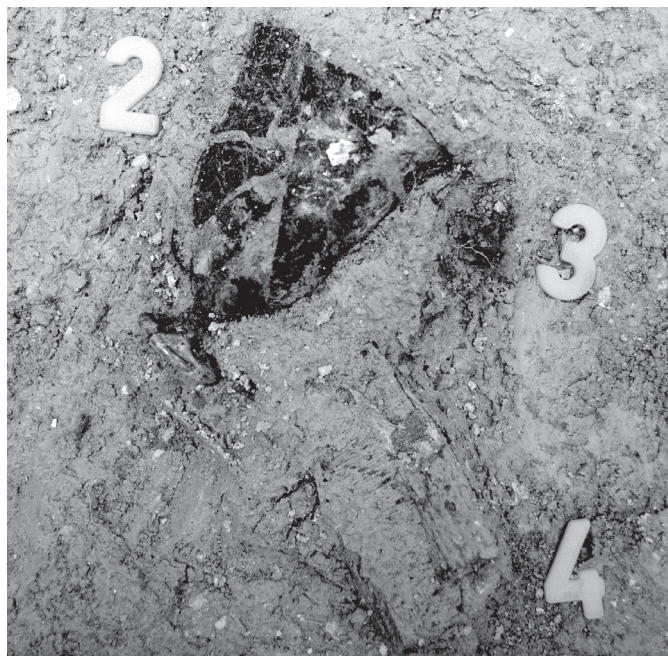
3. kép. A kalandos sorsú korongfibula (Tárczy Tamás felvétele)

ló S-fibulát viseltek, míg az állatfejes díszítésű, változó méretű bronz vagy ezüst kengyelfibulák övüket, illetve az arról lelógó textil- vagy bőrszalagot díszítették. A rablók a női sírokból leginkább ezeket a kisebbrészt bronzból, nagyobbrészt ezüstdből készült, több ízben aranyozott, vörös kőberakással ellátott díszes ruhakapcsoló tüket vihették el.

A temetőből származó húsz impozáns S és korong alakú, illetve kengyelfibula jól illusztrálja az itt élő népesség gazdagságát. A színvonalas ötvösmunkával készült értékes tárgyak egy része elkerülte a sírrablók figyelmét, míg néhány a szerencsés módon háborítatlanul ránk maradt temetkezésekből származik.

Három női sírban tudtuk eredeti állapotukban megfigyelni a fibulák viseletét. Egy hölgy csak a felsőtestén viselte ezt az ékszert: nyakánál és mellkasán a rönkkoporsó üregén belül elcsúszva két ékkőberakásos ezüst S-fibulát figyeltünk meg. A két másik halottnál hasonló helyzetben, a nyaknál és a mellkas középső részén találtuk meg az S-fibula párt, míg az alsótesten egymás alatt, eredetileg valószínűleg szalagra tűzve, állatfejes kengyelfibulák helyezkedtek el. Az egyik hölgy lábánál a fibulák alatt ezüstlemezeket és apró, a szalag hosszabbítását rögzítő csatot is megfigyeltünk. A bolygatatlan temetkezések feltárása a korábban megtalált feldúlt sírok részlegesen megfigyelhető viseletének értelmezésében is segített.

Ásatástechnikai szempontból tanulságos, hogy mind a két bolygatatlan „négyfibulás” női temetkezést, valamint a temető egyetlen, üvegkehellyel eltemetett gyermeksíriját olyan sírgödörök rejtették, amelyek halvány – a sírrablók figyelmét is elkerülő – gödrei nem látszottak a nyesett felületen (4. kép). A temető

4. kép. Üvegkehely egy kisgyermek koporsójának tetején (a szerző felvétele)

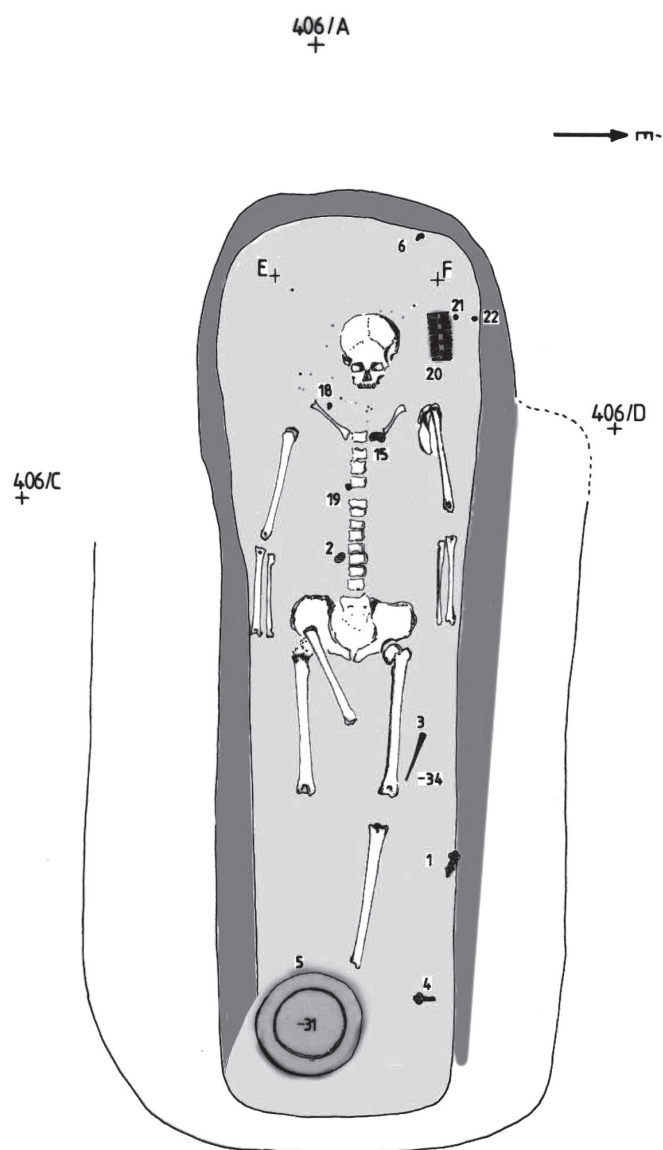
5. kép. Az ásati terület keresztárvakkal (a szerző felvétele)

utolsóként kibontott 11 sírjára úgy bukkantunk rá, hogy a látható sírfoltok kibontása után a sírsorok között egy ásónyom széles és egy-két ásónyom mély kutatóárvokat húztunk (5. kép). Érdekes módon két „típusú” temetkezés került elő a kutatóárvokban: a nagyon bolygatott, alig egy-két csontot tartalmazó, a rablás során teljesen szétásott, illetve a teljesen érintetlenül maradt sírok. Az utóbbiak kibontása során jól dokumentált módon nyolc fibula, egy üvegkehely, egy pajzsdudor, két vaslándzsa, egy bronzveretes faedény maradványai és számos más tárgy került elő.

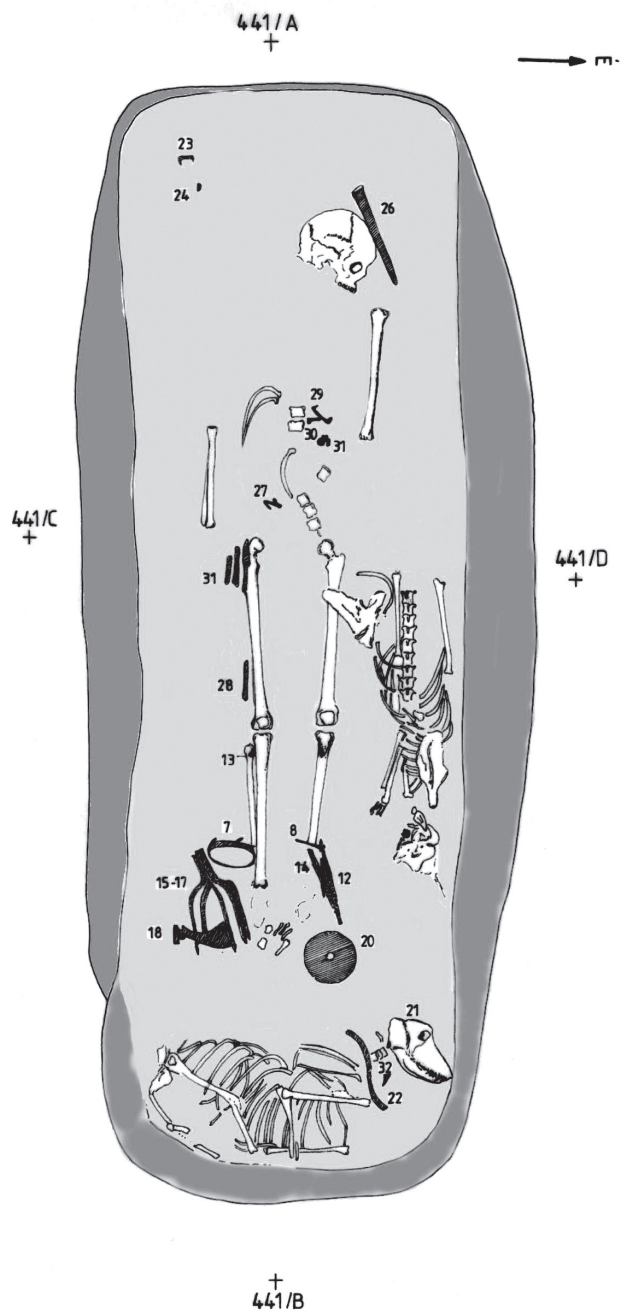
Több szempontból is érdekes volt a 406. számú női sír esete, ahol a temetkezést megbolygatott rablók a halott mind a négy fibuláját a sírban hagyták. Az elhunyt testhelyzete és a fibulák előkerülési helye alapján a rablás időpontja olyannyira közel esett az eltemetéséhez, hogy a test bomlása még alig indulhatott meg. Ezt abból sejtethetjük, hogy a koponya felől megnyitott rönkkoporsó üregébe bekotró rablók csak a halott jobb lábszárát tudták kizökkenteni. Valószínűleg részben a ruházat elemei is egyben lehettek, mert a kengyelfibula-párt egyszerre, a rögzítésükre szolgáló szalaggal együtt mozdították ki a sír bal oldalára, ahonnan végül nem emelték ki. A felsőtesten elhelyezkedő két korongfibula egyikét a kotrás során hátoldalával felfelé fordították, és feltehetően a ruha redőibe akadva nem találták meg. Az eredetileg valószínűleg a nyaknál lévő korongfibulát pedig minden bizonnyal eltörték a sírból való kiemelés után, ezért visszadobták a halott mellkasára. Azt, hogy az ékszer sérülése a síron kívül történt, abból gondoljuk, hogy a fibulából kiesett vörös ékkölapok nem voltak a sírgödörben (6. kép).

A temető legkülönösebb fibuláját a 473-as férfisír rejtette. A bolygatott temetkezés mélysége és az esős időjárás miatt még a bontáskor is víz alatt volt, amely tovább nehezítette feltárását. A férfi fegyverei közül a vaslándzsa és a koporsó hosszanti oldalához támasztott egykori fapajzs közepén elhelyezkedő, azt merevítő és a harcos kezének helyet adó és egyben azt védő vas pajzsdudor, az *umbo* maradt meg. Épen vészeltte át az elmúlt csaknem másfél évezredet a koporsón kívülre helyezett agyagedény, a sírláda üregén belül azonban a bolygatott csontok között csak egy töredékes csontfésűt és egy madárfej-jel díszített bronz kengyelfibulát találtunk (7. kép).

A szabad langobard férfiak fő fegyvere a hosszú nyelű lándzsa volt. Ennek megfelelően a férfiak mellett a fegyverek közül

6. kép. A 406. sír (Kőszegi Ádám rajza)

8. kép. A 441. sír (Kőszegi Ádám rajza)

7. kép. Sasos fibula (Tárczy Tamás felvétele)

a legnagyobb számban különböző hosszúságú vas lándzsa-csúcsokat találtunk, de baltákat, csákányt, nyíltegezt, nyíl-csúcsokat és vasszigonyokat is kibontottunk a sírokból. Az egyik, valószínűleg nemesi származású szabad harcos balján, a koporsón belül elhelyezve egy közel egy méter hosszú kétél-lű kard (*spatha*) feküdt. A koporsóhoz támasztott nagyméretű fapajzsokról a vasból készült pajzsdudorok és a fogóvasak ma-radt meg. Egy pajzsdudort biztosan bronzveretekkel díszítet-tek. A férfiak egyszerűbb viseletére néhány veretes öv és szá-mos övcsat utal. Gyakran került sírba kés, és több halott mellett találtunk vas tarsolymerevítőt, valamint a tűzgyújtáshoz szük-séges csiholót és kovaköveket.

A férfisírok közül gazdagsága miatt kiemelkedik a 441. szá-mú temetkezés (8. kép), ahol a halott lábához három külön-

9. kép. Férfi bolygatott sírja, lábánál a kutyája
(a szerző felvétele)

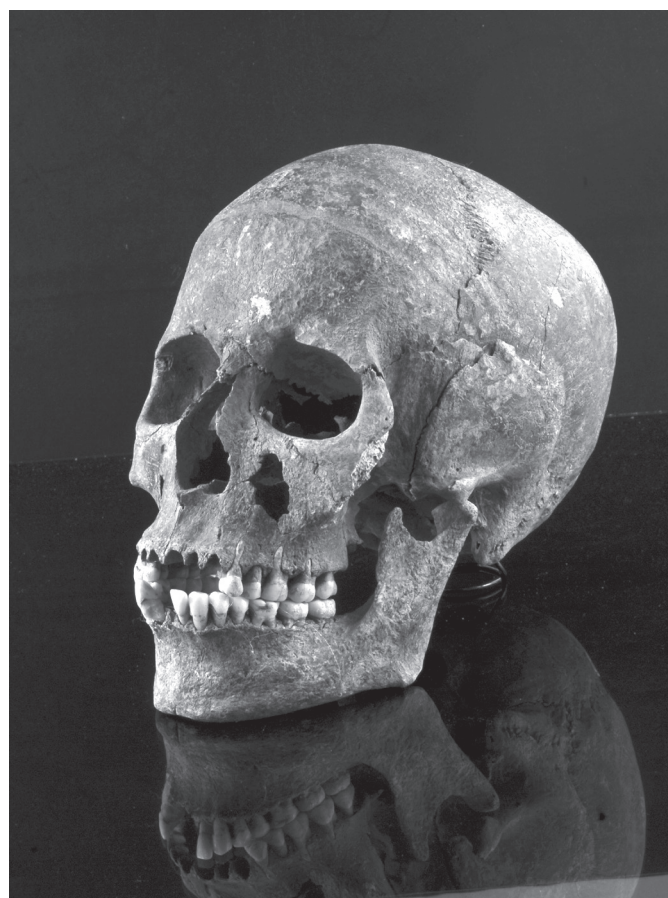
bőző méretű és formájú vasszigonyt, egy vasbaltát, vaskést, két különböző formájú és méretű vaskolompot és számos más fémtárgyat – ollót, kést, egyes- és kettős horgokat – helyeztek. Viseletét és fegyvereit több vascsat rögzítette. A férfi jobb oldalán egy bronzmerevítővel ellátott és bronzszegecsekkel összeillesztett nyíltegez feküdt, koponyája mellett pedig a sírrablók által elmozdítva megtaláltuk a vas lándzsacsúcsot. A koporsótól balra és a férfi lábánál egy-egy agárszerű kutya¹⁰ teteme feküdt, melyek egyike nyakán vaslánccal kombinált vashámot viselt. A temetőben még egy férfi koporsójának bal oldalára fektettek egy hosszú vaslánccal viselő kutyát, illetve egy nagy testű, szintén agárszerű állat egy férfi lábainál feküdt (9. kép). Az állatok életükben valószínűleg vadászatok során szolgálhatták gazdáikat.

A rablás metódusa miatt a sírok nagy részében ránk maradtak a széles és mély sírgödörökben a koporsó mellé elhelyezett tárgyak, amelyek között a hosszú nyelvű lándzsák és nagyméretű pajzsokon kívül legnagyobb számban a túlvilágra szánt folyékony étel tárolására szolgáló, változatos méretű, kidolgozású és formájú agyagedények voltak. Egy sírban több alkalommal találtunk két edényt, melyek közül az egyik jellemzően kónikus, a másik fazék formájú volt. Az agyagedények mellett sok esetben volt állatsont, amely az eredetileg korhadó anya-

gú tálcra helyezett étel maradványa. Több halott sírjában tojáshéj is volt. Két férfit kiöntöcsöves korsó és korsó formájú edényük tanúsága szerint itallal bocsátottak útjára. A díszesebb edényeket besimított hálómintával, illetve aprólékos mintával készült bepecsételéssel látták el, az egyszerűbbekre hullámvonalat karcoltak, vagy felületüket díszítetlenül hagyták.

Tál formájú faedényekhez tartozó bronzvereteket két női sírban találtunk. Ez utóbbiak a halott lábához közel helyezkedtek el, azonban az egyik bolygatatlan temetkezésnél megfigyelték szerint kevésbé valószínű, hogy ételt helyezhettek beléjük, mert a sírban az agyagedényt és a szilárd étel elhelyezésére utaló állatsontot is megtaláltuk.

A rablott sírokban is többször háborítatlanul maradt a nők és kislányok nyakát díszítő, főképp üveg- és ásványgyöngyökből álló nyaklánc és a hajukba tűzött, eredetileg a fejkendőt rögzítő hosszú bronztűk. A gyöngyök között különösen szép, mives munkával készült, többszínű virág- vagy geometrikus mintájú, ún. millefiori gyöngyszemeket is találunk. A változatos méretű és formájú gyöngyszemek között egy kék színű, szív alakú darab is van. Szintén különleges az egyik eltemetett nyakán talált kagylóhéjból kivágott lapkákból készített gyöngysor, illetve több sírban ásványokból készített gyöngyszemeket is találtunk. Nagyméretű, igényes kidolgozású, a hosszú textilövet lesúlyozó gyöngyök a nők lábszáránál, a kengyelfibulák vagy azok helye környékén voltak megfigyelhetőek. Szintén a női sírokba kerültek agyagból formázott orsókorongok és orsógombok, amelyeket a textíliák szövéséhez szükséges fonal sodrásához használtak.

10. kép. A 495. sírban nyugvó fiatal nő koponyája
(Tárczy Tamás felvétele)

Minden korosztály és mindkét nem képviselői mellé helyeztek vésett díszű és bronz- vagy vasszegeccsel összeillesztett, egy- vagy kétsoros csontfésűt. A sírokban ezeket változatos helyeken, a koponya, a lábcsontok és a kéz mellett találtuk. Szintén mindkét nem viseletéhez tartoztak vas- és bronzcsatok is, melyek közül néhányat kis ezüst vagy bronz szíjvég zárt le. Az övcsatok anyaga és díszítettségi foka az eltemetett rangjára is utal. A vaskés társadalmi helyzetől függetlenül minden felnőtt mindennapi használati tárgyai közé tartozott. Vésett díszű és egyszerű bronz- vagy vascspeszkek szintén mind férfi, mind női sírban voltak. A temetőből mindezek mellett több ékszer (gyűrű, fülesgomb) és fém használati tárgy (olló, ár, horog) származik, illetve számos olyan fém-tárgyat is találtunk, amelyek funkciójára csak azok restaurálása után derülhet fény.

Jegyzetek

- 1 Kiss 1998, 74–82; Kiss 2001.
- 2 Tóth 1993, 73–74.
- 3 A területen 2012 telén Mladoniczki Réka folytatott próbafeltárást, amelynek során rézkori településobjektumok mellett két rablott sírt is feltárt. A temetkezésekből mindössze néhány gyöngy került elő, melyek alapján a temető korát feltételesen a népvándorlás korára tettük. 2013-ban került sor az M86-os út nyomvonalán fekvő lelőhely megelőző régészeti feltáráására. A leletek és az embertani anyag a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum népvándorlás kori és antropológiai gyűjteményét gazdagítja.
- 4 A temető konzulense dr. Tomka Péter régész. A feltáráson közreműködött Nyerges Anita és Simon Zsófia régész, Kőszegi Ádám

A korai népvándorlás korában volt elterjedt a koponyatorzítás mai szemmel talán különös szokása. A temetőben nyugvó népesség tagjai közül egy kisgyermek és öt felnőtt koponyáját vetették alá az eljárásnak, mely során szoros kötésekkel a fej formáját igyekeztek nyújtani. Eddigi tudomásunk szerint párhuzam nélkül áll a 495. sírban nyugvó fiatal lány esete, akinek koponyája homloki részén és halántékán a szoros kötés a csontállomány részleges felszívódását okozta (10. kép).

A temető gazdag leletanyagának restaurálása jelenleg is folyik, ezért a régészeti feldolgozás még csak a leletek egy részére tud támaszkodni. Az előkerült tárgyak legszínvonalasabb darabjait Szombathelyen, az Iseum Savariense épületében 2016. április 30-ig a Germánok című időszaki kiállításon mutattuk be. A tárlatnak az év második felében a nagykanizsai Thury György Múzeum ad helyet, ahol 2016 végéig lesz látogatható.

- és Horváth András régésztechnikus, valamint Derdák Ferenc és Körmeny Tibor geodéta. A tárgyak szakszerű felvétele és restaurálása Ferencz Eszter, Kusztor Gergely és Kiss E. Csaba restaurátorok munkája.
- 5 Tomka 2008, 10; Bóna–Horváth 2009, Karte 1.
- 6 Bővebben: Tomka 2008, 16; Bóna–Horváth 2009, 199.
- 7 A vizsgálatot dr. Tóth Gábor antropológus (NYME-TTMK, Biológia Intézet) végzi.
- 8 Tóth 1998, 72–74.
- 9 Pap é. n.
- 10 Az állatsontok meghatározását Tugya Beáta archeozoológus végezte.

Bibliográfia

- Bóna I. *et. al.* 1993. *Hunok, gepidák, langobardok*. Magyar őstörténeti könyvtár 6. Szeged.
- Bóna I. – B. Horváth J. 2009. „Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn”: Garam É. – Vida T. (szerk.): *Monumenta Langobardica*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6. Budapest.
- Kiss G. 1998. „A népvándorlás korának új jövevényei”: Kiss G. – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B.: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely, 74–83.
- Kiss A. 2001. „Das germanische Frauengrab von Répcelak (Westungarn) aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts”: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 52, 115–144.
- Pap I. K. é. n. „Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető tegulás és épített sírjai”: *Sötét idők túlélői*. Debrecen.
- Tomka P. 2008. „Langobardok a Kisalföldön”: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. (szerk.): *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön*. Kiállításvezető. Győr, 9–29.
- Tóth E. 1998. „Menekülés és megmaradás”: Kiss G. – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B.: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely, 70–74.